

Галина Гримашевич
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)

СУЧАСНА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Термінологія будь-якої науки, як зазначають дослідники, є фактором державності української мови [3, с. 43]. Про важливість вирішення низки проблем вивчення рідної мови [7], зокрема єдності наукової термінології, писав ще Іван Огієнко, зауважуючи, що єдність наукової термінології – це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу. Учений висував вимоги до кожного наукового терміна, який має ґрунтуватися на таких засадах: 1) мусить бути створений на рідномовній основі; 2) мусить найповніше віддавати вложену в нього думку; 3) не мусить викликати ще й іншого розуміння [6].

Відомо, що мова – тривимірне явище (просторове, часове й суспільне), тому мовознавчі дослідження потрібно розглядати в трьох аспектах: територіальне (просторове) мовознавство (геолінгвістика), часове (хронологічне) – хронолінгвістика, суспільне – соціолінгвістика [5, с. 249]. Згідно з європейською традицією, діалектологія є складовою частиною геолінгвістики [9], розділом мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами [8, с. 149].

Як і будь-яка наука, діалектологія оперує відповідними термінами, більша частина яких уже усталена, уживана давно й традиційно, узвичаєна й не викликає ніяких сумнівів, хоча, будучи наукою сучасного модерного мовознавства [5, с. 248], вона реагує на лінвальні та екстралінгвальні чинники, які зумовлюють появу нових термінів чи переосмислення наявних.

П. Лизанець, високо оцінюючи діалектологію як науку сучасного модерного мовознавства, її роль для формування літературної мови та значення для інших суміжних дисциплін, усе ж вважає (з чим повністю погоджуємося й ми), що діалектологія сьогодні посідає не те місце в розвиненому сучасному мовознавстві, яке їй належить. Учений пропонує називати діалектологію говіркознавством із двох причин: 1) мати свій термін, який буде зрозумілішим та доступнішим для студентів, і вони будуть гордитися тим, що одночасно з терміном діалектологія вживатиметься й говіркознавство; і хоча зараз такий термін дещо важко сприйняти, усе ж автор переконаний, що через 10-15 років він увійде до наукової термінології молодих дослідників українських говорів; 2) треба працювати над створенням своєї (української) термінології поряд із наявною іншомовною, адже це один зі шляхів збагачення рідної мови [5, с. 247-248].

Цілком закономірно, що між діалектологією та літературною мовою є нерозривний зв'язок, оскільки літературна мова виникла на ґрунті певного діалекту, постійно поповнюється живлющими соками діалектів, одночасно впливаючи й на говіркове мовлення. Як зазначає Г. Аркушин, літературна і діалектна мова – це дві самодостатні мовні системи, це складові національної мови, що розвиваються паралельно за своїми законами, лише частково впливаючи одна на одну. Учений виокремлює надзвичайно важливе в сучасних умовах поняття ділінгвізм – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування [1, с. 20]. На нашу думку, саме цей термін потрібно активно впроваджувати в навчальний процес під час викладання дисциплін лінгвістичного циклу й доводити студентам його актуальність і важливість, максимально сприяти їм бути не тільки білінгвами, а й ділінгвами, оскільки таким чином у студентів можна виховати почуття патріотизму, відчуття роду, розуміння своєї причетності до малої батьківщини та усвідомлення себе як носія матеріальної та духовної культури тієї території, вихідцями з якої вони є.

Як відомо, залежно від характеру дослідження діалектологію поділяють на загальну (теоретичну) та окрему (національну). Теоретична діалектологія вивчає загальні особливості діалектів, закономірності їх розвитку; предметом її також є теорія та методика дослідження діалектів, принципи класифікації діалектів та ін. Окрема діалектологія якнай докладніше описує всі особливості говірок, говорів, наріч якоїсь конкретної мови. Крім синхронної та діахронної діалектології, виділяють частину соціолінгвістики – соціальну діалектологію, яка вивчає соціально-класову, професійну, вікову диференціацію мови, тобто предметом її вивчення є арго, жаргон, сленг [8, с. 150]. Водночас упродовж останніх років з'явилася також нова галузь діалектології – перспективна діалектологія, яка вивчає процес перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів, оскільки у зв'язку зі значним впливом літературної мови на сільське населення (через телебачення, радіо, здобуття освіти більшістю молодих людей тощо) порушуються межі територіальних утворень, зменшуються ареали діалектних явищ, що необхідно досліджувати й пояснювати причини цих змін.

Крім поділу діалектології на синхронну та діахронну, як зазначає Г. Аркушин, розрізняють ще загальнонаціональну й регіональну діалектологію, тобто опис діалектних явищ на всій етнічній території або лише в окремому регіоні (Полісся, Поділля, Гуцульщина, Закарпаття, Слобожанщина тощо) [1, с. 8].

Важливим питанням у діалектології є територіальна диференціація української діалектної мови, яка включає в себе одиниці різних рівнів, починаючи від найменшої (ідіолекту) і закінчуючи найбільшою (наріччям), між якими перебувають поняття говірки, групи говірок та говору (діалекту). З-поміж названих термінів упродовж останніх десятиріч найбільших змін зазнав термін говірка. Традиційно зазначають, що говірка – найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови; є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше

кількох населених пунктів [8, с. 102]. Говірка – це функціонуюча мовна система, яка може відрізнятися від інших говірок особливостями фонетичних, граматичних, словотвірних та лексичних рис. Частини одного населеного пункту, у якому живуть вихідці з різних територій, можуть бути представлені різними говірками. Таке поняття говірки в сучасних умовах дещо змінилося. Це зумовлено різними чинниками, одним із яких є міграційні процеси, зокрема пов'язані з переселенням людності із забруднених територій, уражених наслідками аварії на ЧАЕС. Переселенці, потрапляючи в нове мовне оточення, певний період ще послуговуються своєю рідною говіркою, що призводить до функціонування в одному населеному пункті кількох говірок, але з часом діалектні особливості привнесеної говірки затухають, поступаючись аборигенному мовленню, хоча все ж на деяких мовних рівнях подекуди зберігають свої особливості (переважно на фонетичному та лексичному). Крім того, зараз виділяють також поняття редукована говірка – тип діалектної системи, яка зазнала (зазнає) структурних змін унаслідок а) звуження сфери функціонування через її заступлення в комунікативних ситуаціях, у яких раніше використовувалась, іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їхніми говірками; б) відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки, найчастіше через дозаселення чи переселення. Редукована говірка часто функціонує у відриві від основного ареалу поширення відповідного діалекту або в оточенні інших мов (діалектів) за відсутності тісної взаємодії з іншими гомогенними говірками (напр., польські, чеські говірки на теренах України після відселення переважної більшості поляків і чехів та дозаселення населених пунктів носіями інших мов [8, с. 545]; говірка села Машеве Чорнобильського району (її носії після аварії на ЧАЕС були відселені до с. Лукаші Баришівського району Київської області) [2]).

Загальновідомо, що в українській діалектології абсолютними синонімами є терміни говір, діалект, територіальний діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є

засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. П. Лизанець пропонує діалект як іншомовний термін замінити двослівним утворенням говіркова група, аргументуючи свою думку тим, що конче потрібно дбати про усталення в мовній практиці власної української мовознавчої термінології [5, с. 248].

Варто ще, розглядаючи питання сучасної діалектної термінології, зупинитися на понятті лінгвістична географія (лінгвогеографія). Тривалий час вважали, що лінгвістична географія – це розділ мовознавства, який вивчає територіальне поширення мовних явищ за допомогою проєкції їх на карту; розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їх територіальне поширення; відносили її до методів дослідження діалектного матеріалу й називали методом лінгвістичного картографування, методом лінгвістичної географії, лінгвогеографічним методом, який був застосований для визначення територіального поширення місцевих діалектів, установлення їх класифікації, визначення взаємовідносин місцевих діалектів. Водночас Л. Коць-Григорчук, аналізуючи проблему лінгвістичного дослідження діалектного простору, зазначає, що лінгвогеографію помилково вважають досі деякі дослідники аспектом, галуззю, ділянкою, навіть методом діалектології, проте сьогодні здебільшого кваліфікують діалектологію та лінгвогеографію як дві споріднені науки, які, подібно до лексикології та лексикографії, мають, кожна зокрема, власну мету, методи й засоби дослідження, свої результати та перспективи праці. Інколи лінгвогеографію закономірно називають ще діалектографією [4, с. 107].

Отже, у сучасних умовах, як і в інші часи (згадаймо, наприклад вислів І. Огієнка: «Усі інтелігенти вільних професій мусять дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології» [6]), потребує теоретичного обґрунтування, нового осмислення наукова термінологія кожної галузі знань, зокрема й діалектології, оскільки кожен діалектний термін повинен

однозначно відображати суть позначуваного явища, бути зрозумілим та семантично повноцінним, утвореним за законами рідної мови, має чітко розкривати зміст поняття й бути лаконічним і вдалим. Оскільки діалектологія – це наука зафіксованого факту, а діалектні факти через різні чинники можуть змінюватися, то й діалектний термін повинен реагувати на ці зміни й відображати їх, відповідаючи за всіма показниками нормам української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова і літ.». – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
2. Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 1: Тексти / Уклад. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. – К., 2003. – 456 с.
3. Кияк Тарас. Українська термінологія як фактор державності української мови // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології: Науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка. – К.: Редакція вісника «АНТ», 2002. – Т. 1. – С. 43-51.
4. Коць-Григорчук Лідія. Лінгвістичне дослідження діалектного простору // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі: До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка. – К., 2008. – С. 107-109.
5. Лизанець Петро. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства // Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 247-256.
6. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. – Жовква: друкарня оо. Василян, 1936. – 246 с.
7. Огієнко іван. Рідна мова. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл.
9. Kiss J. Magyar dialektológia. – Budapest, 2001.

